

Тыва Республиканың өөредилге, эртем
болгаш аныктар политиказының яамызы

Национал школа хөгжүдөр институт

ИЙИ ДАМЫРАК

Делегей чоннарының тоолдары

ББК С(ТУВ)
И 40

Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы,
уруглар чогаалчызы *Александр Шоюн* чыып тургускан

Чурук каасталгазы *Игорь Дамдактыы*

© Чыып тургускан болгаш очулдурган А.С. Шоюн, 2009

© Чурук каасталгазы И.Дамдак, 2009

© Национал школа хөгжүдөр институт, 2009

ИЙИ ДАМЫРАК

(Шор улустуң тоолу)

Аргага улуг хая адаандан ийи Дамырак тыптып келген. Алышкыларның бот-боттарынга дөмейи аажок. Чүгле аажы-чаңы аңгы: бирээзи хөглүг болгаш экииргек, а өскези чалгаа болгаш харам.

Хөглүг Дамырак долгандыр көргөш:

– Дүү ол дөңгеликтер артында чүү бар эвес, барып көрээлем – деп бирээзинге чугаалап-тыр.

– Хөңнүм чогул – деп, чалгаа Дамырак харыылаан. – Ырак ыйнаан, орук ара хамык суум төнүп калза канчаар.

– Ынчаарга балыктарлыг болуулам! – деп, хөглүг Дамырак саналдаан. – Оларның-биле кады ойнаай-ла бис!..

Ынчалза-даа чалгаа Дамырак тургаш:

– Балыктарга мээң суумну бээр деп бе? Черле хей. Суг мээң бодумга херек – дээш, чөпшээрешпээн.

Хөглүг Дамырак кайгай бергөш:

– Бүгү назынында дөңгеликтер чанынга чорууруңга чалгааранчыг-ла болгай! – дээн.

Чалгаа Дамырак тургаш:

– Мында шыпшың болгаш чылыг-дыр. Удуксап тур мен! – деп-тир.

– Ындыг-дыр, маңаа артып каг – деп, хөглүг Дамырак муңгак чугаалаан. – А мен халып чоруптум. Байырлыг, дуңмам!

... Ооң соонда алышкылар кажан-даа ужурашпааннар.

Чалгаа Дамырак улуг дөңгелик чанынга шимчевейн турупкан. Удаваанда ол тулаа апарган. Ооң суу балар-биле бүргели берген. Аңаа ыргак-сээктер биле пагалар чурттай берип-тир.

А хөглүг Дамырак дидими-биле бурунгаар маңнап-ла орган. Кажан ол мурнунга таваржып келген даштарны ажа халыырга, оон шуралгактар тыптып турган. Аңаа дораан-на кадыргылар хөглүг ойнай бээр болган. Хат хөглүг Дамырактың суун шиви, хадың, пөшче чажарга, олар мөңгө ногаан апарганнар. Оруунуң төнчүзүндө, Дамырак чоогага чедип келгеш, дээр дег көк дириг суглуг дыка чараш даг хөлү болу берген.

А тулаа апарган чалгаа Дамырак ону билбээн.

АЛДЫН ХАВАН ОГЛУ

(Кыдат улустуң тоолу)

Бир байга Хуан деп ядыы кадай чалчалап турган чүве-дир. Бир катап ол хүрээден кел чыткаш, алдын хаван оглу тып алган. Хуан ону бодунуң оглу дег сагыш човангыр азырап турган.

Бир-ле катап ооң байы алдын хаван оглунуң дугайында билип каан. Ол алдын хаван оглун ап алгаш, кадайның бодун сывыртап чорудупкан. Хуан оон чоруткаш, бир куй иштинге борастанып чурттай берген.

Бир хүн каржы бай хунаап алган хаванының оглун эштеринге көөргедип турда, хаван оглу ол черни өрттедипкеш, куйда Хуанче дезе берген. Хаван оглу хүннүң-не эртен эрте бир-ле черже чорупкаш, кезжээ ыяштыг, ристиг, суксуннуг чанып кээр турган. Ол Хуан-ны шак-ла ынчаар азырап, чурттап келген.

Бир чыл эрткен. Хаван оглу өзүп келген. Ол кадай-ланыр бодай берген. Хаван оглу арага болгаш грек тоорук картынга ирис куткаш, байның уруун кудалап алыры-биле чорупкан. Ол байга келгеш, келген херээн чугаалаарга, байы олургаш:

– Бир эвес сен 99 доскаарның иштин арага болгаш ирис-биле долдуруптар болзуңза, ынчан мен сеңээ уруумну бээр мен – деп аазаан.

Хаван оглу чөпшээрешкеш, ол-ла дораан доскаарларны долдурупкан. Ам канчаар, аазаан сөс кончуг, хаан уруун хаван оглунга туражо-ок берип-тир. Хаван оглу чурттап турган куюнга уругну эккелген. Ол-ла кезжээ ол кукуруза олуртуп алган. Оозу чүгле 9 хонганда быжа берген. Элээн болганда хаван оглунуң кадайы оол божупкан.

Кадайы ашааның дүнелерде ажылдаарын дыка кайгаар турган. Бир-ле дүне ол чаштынып алгаш көөрге, дыка чараш аныяк оол бо ажылдап турар болган. Ооң чанында хаван кежи чыткан. Уруг ону алгаш, өрттедипкен. Ооң соонда хаван оглу ол-ла олчаан оол кижиге болуп чурттай берген.

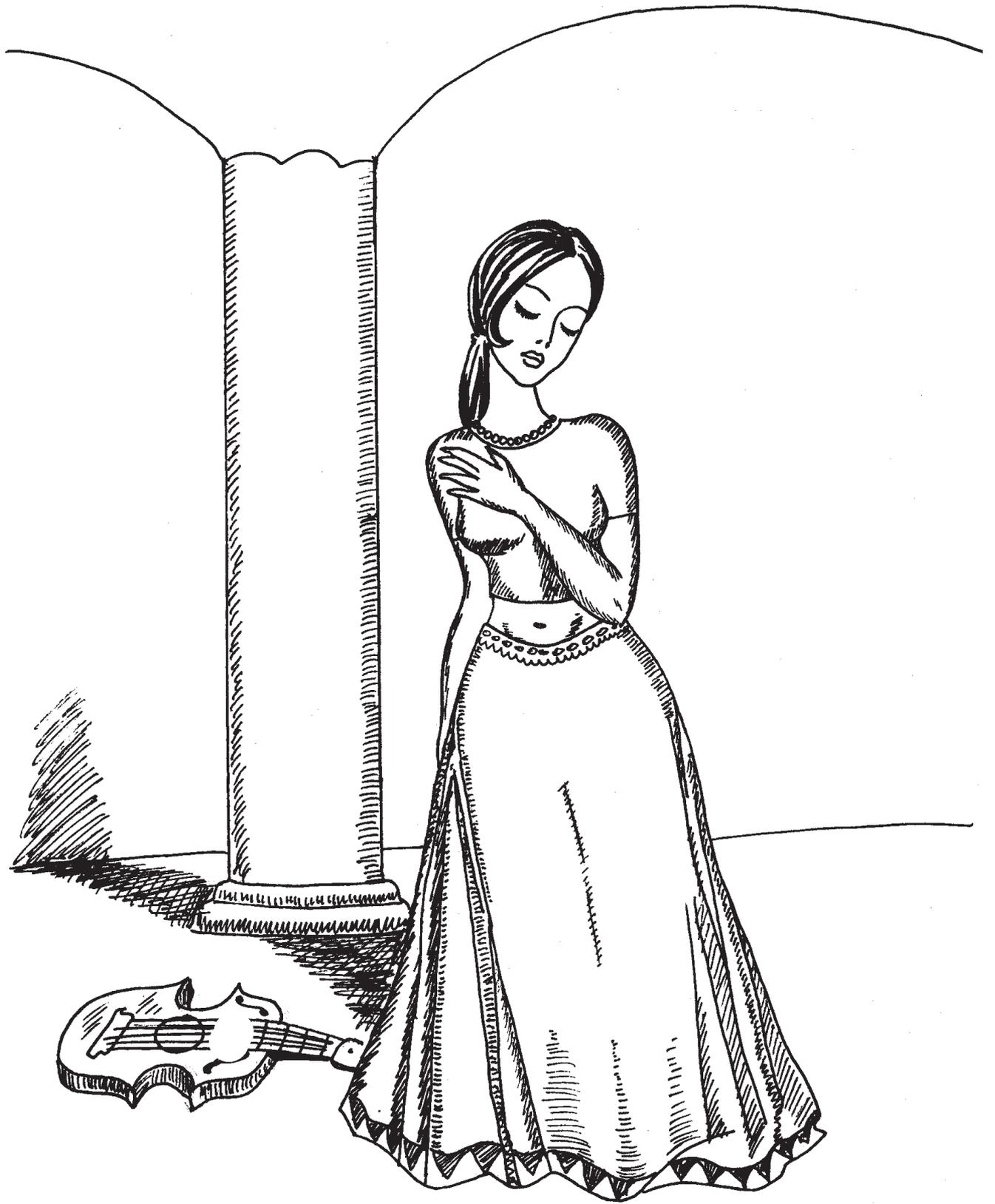
Хуан кадай, оглу, кенни, оглунуң бичии оглу-биле оюн оя, чигин чире чурттап чоруй барып-тыр оо!

ХУУЛГААЗЫН СКРИПКА

(Индий улустуң тоолу)

Чеди акылыг кыс чурттап турган-дыр оо! Оолдар дуңмазынга дыка ынак турганнар, ынчалза-даа оларның кадайлары ол кыска адааргааш, ону хилинчектээр бодап ап-тырлар. Олар каржы аза-букту көгүдүп, кысты оон алгаш баарын дилээн. Бир-ле катап кыс бичии хөлчүгештен суглап чоруткаш, оон суг узуп ап чыда, тайгаш, олче дүже берип-тир.

Элээн үе эрткен. Ол хөлчүгештин эриинге улуг кулузун өзүп үнүп келген. Ооң чаны-биле улчумал тояанчы кижиге эртип чыткаш, кулузунну одура кезип алгаш, оон скрипка кылып ап-тыр оң. Оон эгелээш-ле, аза-бук алгаш барган кыстың бажыңынга улчумал тояанчы кижиге болган-на чок кылып алган скрипказынга ойнаар болу берген. Кажан акылары скрипканың үнүн дыңнай бээрге-ле, оларның сагыш-сеткилинге аажок берге апарып, ыглаксаазы кээр болган. Оларга скрипка човууртап, хомудалын илередип турар ышкаш кылдыр сагындырып турган. Улчумал

тоянчы кижиден скрипканы садып көөрүн чеже-даа ээрежирге, оозу черле ынаvas болган.

Көдээ суурнуң баштыңы кижиниң чалааны-биле улчу-мал тоянчы олче аалчы болуп чорупкан. Аңаа ону чула хүндүлээн. Кажан ол эзирээш, удуп каарга, скрипканы солуй каапкан.

Ам скрипка-биле көдээ суур баштыңының оглу ойнап эгелээн. Ынчан скрипканың үнү мурнукузундан-даа артык өткүт, аянынг дыңналыр апарган. Кажан хамык кижиде ажылдап чоруптарга, скрипка иштинде чурттап турар кыс бажыңының иштин эмгелээш, чемни кылгаш, ону көдээ суур баштыңының оглунуң баарынга салып каар турган. Шак-ла ынчаар хүннүң-не кылып келген. Ындыг белен ажылдар көргөш, бажыңда кижилер “кандыг-ла бир кыс сени сонуургай бербээн бе аан” деп оолду кыжырыыр апарганнар.

Хамык-ла бажың ажылдарын кым кылып турарын биллип алыры-биле оол бажыңга бүдүү артып каар деп шиит-пирлээн. Ол азыгда ыяштар артынче чаштына бергеш, манап турупкан. Удаваанда скрипка иштинден кыс үнүп келгеш, аыш-чем кылып эгелээн. Оол шыдавайн халып келгеш:

– Меңээ кадай бол, ынчан бо хилинчектелиишкининден адырлып алыр сен – деп-тир.

Удаваанда олар куда-доюн-даа эрттирген.

Ол үеде кыстың акылары ядарааш, черлер кезип, диленип чоруп турганнар-дыр. Оон олар көдээ суурнуң баштыңының бажыңыңга чедип келгеннер. Ынчалза-даа бажыңның кыс ээзи дуңмазын танывааннар. Кыс оларның чанынга олуруп алгаш, олар чемненип турда, боду-биле чүү болганын, акыларының кадайларының канчаар хомудатканын бирден бирээ чокка чугаалап берген.

Чугаазын дараазында сөстөр-биле дооскан: “Силер ол дугайын, канчаарга-даа, шуптузун билир турган силер. Ынчалза-даа силерниң кайыңар-даа меңээ болушпаан болгай“. Оон ыңай кыс акыларын чаңгыс-даа сөс-биле чеме-левээн. Оларны тоттур чемгергеш, чорудупкан.

КАЖАР ЦЫГАН БОЛГАШ БАЛЫКЧЫ

(Болгар улустуң тоолу)

Акша ажылдап алгаш, бодунга чаа негей тон садып алгаш, кадайынга көөргеттинери-биле цыган бажыңынче чаныпкан. Негей тонун чарашсынып, өөрээнинден каттырып каап базып бар чораан.

Орук ара аңаа эктин ажыр балыктаар четки салып алган балыкчы таваржы берип-тир.

– Экии-и, цыган өңнүк!

– Бурган авыралында кадык-ла болам, балыкчы!

– Кайнаар далажып бар чорууруң ол?

– Көрбейн тур сен бе? Бодумга чаа негей тон садып алдым!

– Сеңээ негей тоннуң херээ чүл? – деп, балыкчы чу-гаалаан. – Кыжын харын ону кедер-ле ыйнаан сен, а чайын кетпейн баарыңга, ол хеп хээндектеп чиир ховаганчыгаштың чемижи-ле боор-дур. Ооң орнунга солчуп алыылам: сен меңээ негей тонуну бер, а мен сеңээ бо четкимни бээйн. Хүндүс балыктар туткай сен, ынчан шуптуңар – сен, сээң бичии цыганчыгаштарың болгаш

кадайың тодуг-догаа болур, а дүнелерде четкини херип-териңге, майгын апаар. Көрүп көр даан, кайы хире улуг четки-дир бо!

Цыган боданып-боданып, чөпшээрежипкен.

“Шынын чугаалап турар кижидир” – деп, ол боду бодунга чугааланган.

– Меңээ негей тоннуң херээ чүл? Четкини ап алың, ынчан ажыл-даа кылбайн чурттап болгай. Хүндүс балыктап чиир мен, а дүне меңээ ол майгын орнунга майгын болур“.

Орнажып алганнар. Оон оруун уламчылап чорупканнар. Орукка хонар апарган.

– Удуур болза эки-дир, өңнүк – дээш, балыкчы чыдыпкаш, чылыг негей тонун шугланыпкаш, дораан-на удуй берген.

А цыган черге өргөннер кадааш, четкизин майгын ышкаш хергеш, ооң иштинче кире берип-тир. Тулган дээн майгын! Дүне арай сооп, хадый каап, борбак-борбак харжыгаштар-даа чаггылаан. Цыган ол-бо аңдарлып, шыырныгып, доңуп, удуп чадап шаг болган.

Дүне када туруп келгеш, даштын агаарның кандыг байдалдыын хынап көөрү-биле салаазын четки өттүр сунгаш, чугааланган:

– Балыкчыга черле адааргавас мен! Ону кончуг таптыг мегеледим эвеспе! Майгын иштинде меңээ бо хире соок турда, ажык дээр адаанда ол хөөкүйге та кайы хире соок чүвези. Ол мырыңай шимчевейн чыдыр, доңуп калбаан ирги бе, хөөкүй?

АЛДЫН ЧООСТАР

(Таджик улустун тоолу)

Үш өңнүк чурттап чораан. Оларның яды-түреңгизиде аажок турган. Бир-ле катап, боттарынга эки чуртталга дилеп, ырак орукче аъттаныр деп шиитпирлеп алганнар.

Чоруп-ла органнар, чоруп-ла органнар, хөй-ле хоорайларны болгаш кишлактарны эрткеннер. Ынчалза-даа мурнукузу дег яды хевээр артпышааннар.

Бир-ле катап олар аажок могап-шылап, аштай бергеннер. Улуг селбер ыяштың хөлегезинге дыштанып олуруп ап-тырлар. Хенертен ыяштың дөзүндө бир-ле оңгарны көрүп кааннар. Ол оңгарда доңга бар болган. Доңганы уштуп алгаш, олар аажок-ла амырааннар. Ооң ишти алдын чоостар-биле долган болган!

Элээн бодангаш, өңнүктөр шиитпирлеп-тир: баштай чүгле чаңгыс чоосту алыр, ону оларның эң-не бичиизи алгаш, базаарже чоруткаш, оон янзы-бүрү чемнерни садып эkkээр. Эгезинде шупту тоттур чемненип алыр, ооң соонда алдын чоостарны аразында үлежир.

Канчаар шиитпирлээннерил, ынчаар кылып-тырлар. Эң-не бичиизи базаарже чорупкан. Алдын чоос-биле ол янзы-бүрү хөй аъш-чемни садып алгаш, дедир чоруур деп тура, хенертен боданып-тыр: “Бир эвес алдынны үжелээ үлежир болзувусса, кижги бүрүзүнге үш катап эвээш алдын онаажыр апаар-дыр. Адыра-ам, хорандан садып алгаш, бо аъш-чемге холуп каайн адыр. Ол ийи аъш-чемни чип алгаш, ол-ла черинге өлүп каарлар. Ынчан алдын чоостар чүгле меңээ артып каар!» Канчаар бодап алганыл, ынчаар кылып-тыр.

А кажан эр чүвең базаардан чоруп олурда, ооң ийи эжи мындыг чүүл шиитпирлеп-тир: “Бодувустуң үш дугаар эживисти өлүрүп кааш, алдын чоостарны үш кезекке эвес, а чүгле ийи кезекке үлежип алыылы!» Канчаар бодап алганнарыл, ынчаар кылып-тырлар.

Үш дугаар эжи чедип кээрге-ле, олар олче халдааш, ону өлүрүп кааннар.

Оон ийи өңнүк ооң базаардан экkelген аъш-чемин чип кирипкеннер. Удаваанда олар иелээ ойда барып дүшкеннер.

Шак-ла ынчаар үш өңнүк үжелээ өлүп калганнар-дыр.

“Чазый, чилби чорук амы-тынга чедер !” деп, чон анаа эвес чугаалаан болгай.

ТОМ-ТИМ-ТОТ

(Англи улустуң тоолу)

Бир-ле катап кудумчуга кылаштап чораан херээжен кижиден:

– Урууңар ажылдаарыңга ынак бе? – деп, хаан айттырган.

Яды херээжен кижичалгаа уруунуң дугайында шынын чугаалаарыңдан ыяткан. Ол:

– Уруум хүнде ээрип каан беш дүргек удазынны аргыптар кижичал – деп-тир.

“Ындыг кончуг ажылчын кысты мен кадай кылып алың. Чылдың он бир айында ол ойнап-хөглээр, а сөөлгү айында хүннүң-не ээрип каан беш удазынны аргыыр ужурлуг. Ону күүсетпес болза, шаажылап өлүрер мен” деп, хаан чарлык үндүрген.

Уруу хаанның кадыны болу бээрин авазы аажок күзей берген. “Хаан дөмей-ле бодунуң чарлыын уттуптар-ла болгай” деп, ава бүзүрөп турган. Ынчангаш удаваанда куданы-даа эрттирип-тир. Он бир айның эң сөөлгү хүннеринде хаан аныяк кадынын чүгле чүң ээрер ээргиш биле узун сандай салып каан бир-ле өрээлге кирип келген.

– Бир эвес даарта кежээге чедир беш дүргек ээрип каан удазынны аргып кагбаан турар болзунза, эктиңден борбак

бажың караш дээн деп билип-ле алыр сен! – деп, хаан доңгун чугаалаш, үне берген.

Хаанның кадыны чааскаан арткаш, «кым-даа меңээ дузалажып шыдавас дийин» деп чугааланы каапкаш, ыглай берген.

Хенертен шооча үдүндөн узун кудуруктуг хензиг кара Азажыгаш өрээлге кирип келген. Аза тургаш:

– Мен эртенниң-не сенден дүктерни алгаш, кежээ ээрип каан удазыннарны эккеп турар мен. А сен айның төн-

чүзүндө мээң адымны тыпкан турар ужурлуг сен. Бир эвес тыппазыңза, мээң-биле кады чоруур апаар сен – диген.

Аңаа хаанның кадыны чөпшээрежип-тир.

Азажыгаш эртенниң-не дүктү алгаш, кежээ ээрип каан удазыннарны эккеп турган. Келген санында-ла:

– Мээң адымны тыптың бе? – деп айтырар турган.

– Бил? Нед? Марк? – деп хаанның кадыны тыварын оралдажыр турган.

Сөөлгү хүн-даа келген.

– Никодимус? Самуил? Мафусаил? – деп, хаанның кадыны догааштырып олургулаан.

– Чок! – деп кыжырый аарак каттыргылааш, Азажыгаш чугаалап-тыр. – Бир эвес даарта эртенге чедир тыппас болзуңза, мээң-биле кады чоруур сен.

Хаанның кадынынга коргунчуг апарган. Азажыгаш чиде берген. Ол өйде хаан чазыы кончуг бо кирип келген:

– Бөгүн аңнап чордум. Чугай өрттедип турган, кагдынган оңгар иштинде Азажыгаш көрдүм. Ол хензиг ээргииште чүң ээрип олур. Чүңнү ээрбишаан, кудуруун ходуңнатпышаан, ”Мени Том-Тим-Тот” дээр деп ырлап олургулаар-дыр-ла – деп-тир.

Даартазында кежээ, Азажыгаш сөөлгү дүрүг удазыннарын эккелгеш, хаанның кадынындан айтырып-тыр:

– Че, мээң адым тып көрөм? Соломон дээр бе? Зеведей дээр бе?

– Чок! Том-Тим-Тот дээр – деп, хаанның кадыны өөрүшкүлүг алгырган.

Ону дыңнааш, Азажыгаш соңга артында караңгы черже караш дээш, чиде берген.

ҮГҮ

(Кет улустуң тоолу)

Аңчы кижиге кышты кыштадыр, дыка үр тайгага чааскаан чоруп келгеш, хөй-ле киш кежи олчалыг болган.

Бир-ле катап тос чадырга одаг кыпсып алгаш, хонуп чыткан. Одагның караңгы талазы, ыш үнүп турган черге Үгү хонуп алгаш, янзы-бүрү үнү-биле эдип эгелээн.

Аңчы оттуп келгеш, Үгүнү-даа эскербээн. “Анаа эвес куш чадырда кирип келген эвеспе аан” деп, ол боданып чыткан.

Үгү каттырып, ыглап, ээрип, аңчыны коргудуп турган. Ону дыңнааш, аңчы шимчээринден безин коргуп чыткан. Үгү мырыңай олче халдай берген. Ынчан аңчы отче бир киш кежин октапкан.

Ооң канчаар өрттенип чыдарын Үгү көре берген. Аңчы база олче көрүп алгаш чыткан. “Билдинмес куш оожургап, ээлдек апарды ышкаш” деп, аңчы боданып-тыр.

Киш кежи өрттенип доостуру-билек, Үгү катап-ла аңчыже халдап эгелээн. Ынчан аңчы отче база бир киш кежин октапкан.

Үгү катап-ла оожургай бергеш, көрүп тура, киш кежи өрттенип доостуру билек, катап-ла аңчыже халдай-ла бээр апарган. Аңчы чаңгыстап, шупту киш кештерин отче октап каапкан. Сөөлүндө чүгле эң-не кара киш кежи арткан. Ооң хомуданчыын! Ам канчаар, ону база отче октапкан. Үгү каттырбышаан, чалгыннарын салбараңнаткаш, ужуп ыңай болган.

Аңчы ооң соонче алгырып-тыр:

– Үгү! Ол дээрге Үгү ышкажыл! Ах, Үгү деп сени билген болзумза! Сени ыяш-биле соп каар ийик мен! Кышты өттүр чааскаан тайгага чоруп келгеш, хөй-ле киш кежи олчалыг болдум. Сээң хайың-биле ол хамык өлүк-кежимни өрттедиң алдым, Үгү!

ИСЧИ

(Казах улустуң тоолу)

Бир кижиниң кош тевелеринден бир теве чоруй барган. Ону ээзи дилеп чоруп каап-тыр.

Ховуга ол аъттыг кижиге таваржы берген. Мендилешкен-даа, таакпылашкан-даа.

– Тевем чидирип алдым – деп, ол хомудап чугаалаан. – Мээң тевемни көрбедиң бе?

– Сээң тевеңниң солагай талакы караа согур болгаш мурнуку диштери чок ийик бе?

– Ийе, ийе – деп, бирээзи өөрүй берген. – Ол кайда тур?

– Сээң тевеңниң кайдаазын билбес мен. Чүгле дүүн оң истерин көрдүм.

Тевениң ээзи ол аъттыг кижини оорлаан деп буруудадып-тыр. Шииткекчиге баар ужурга таварышканнар.

– Ылгавыр демдектеринге чамдык чүүлдерни ам-даа немеп болур мен.

– Чугаала, чугаала!

– Ол тевениң бир талакы чүгүндө ары-чигирлиг доскааржыгаш шарып каан, а өске талазында кызыл-тас бардыр.

– Ол! Оор бо-дур! — деп, тевениң ээзи алгырган.

Аңаа шииткекчи безин бүзүрөй берген, ынчалза-даа буруудаттырып турар кижиден улай айтырып-тыр:

– Тевени көрдүң бе?

– Чок.

– Бо бүгүнү канчап билир кижиди сен?

– Тевениң солагай карааның согурун билгеним болза,

ол чиңге оруктуң чүгле оң талакы оъттарын чулуп чип чораан чорду.

– А теведе мурнуку диштер чок деп кайыын билип кагдың?

– Оътту чулуп тургаш, ол ортузунда тенниг ынак үнү-жүн боондаа-биле арттырып каап турган чорду.

– Ынчаарга чүъктери ары-чигири биле кызыл-тас деп канчап билир кижиге сен?

– Кончуг бөдүүн: чиңге оруктуң бир талазында дамдылаан ары-чигиринде ымыраалар олур, а өске талазында – кызыл-тастың дүжүп калган үрезинин дилеп тып, бора-хөкпештер ужуп тургулады.

– Ол база шын-дыр! – деп, шииткекчи биле тевезин чидирипкен кижиге деңге чүүлдүгзүнгеннер.

ЧЫЛАН БИЛЕ БАЛЫК

(Армян улустуң тоолу)

Чылан биле Балык угбашкылар апарган дээр.
– Угбакыжыым – деп, Балыкка Чылан чугаалаан. – Мени чүьктеп алгаш далайга селгүүстедип көрөм.

– Ынчангай мен – деп, Балык харыылаан. – Ооргамга олурувут, сени селгүүстедийн. Далай деп чүл дээрзин көргөй сен.

Чылан Балыкты долгандыр ораажы берген, а демгизи далайдыва эштип кирипкен. Үр-даа эжиндирбейн чорда, Чылан Балыктың ооргазын шапкан.

– Угбакыжыым, мени чүге ызырарың ол? – деп, Балык айтырган.

– Билбейн бардым – деп, Чылан харыылаан.

Ооң соонда элээн эжиндирип чорда, Чылан база катап Балыкты шап-тыр.

– Угбакыжыым, чүге ызырып чорууруң ол? – деп, демгизи айтырган.

– Хүнге бажым эдередей берди ышкажыл – деп, Чылан харыылаан.

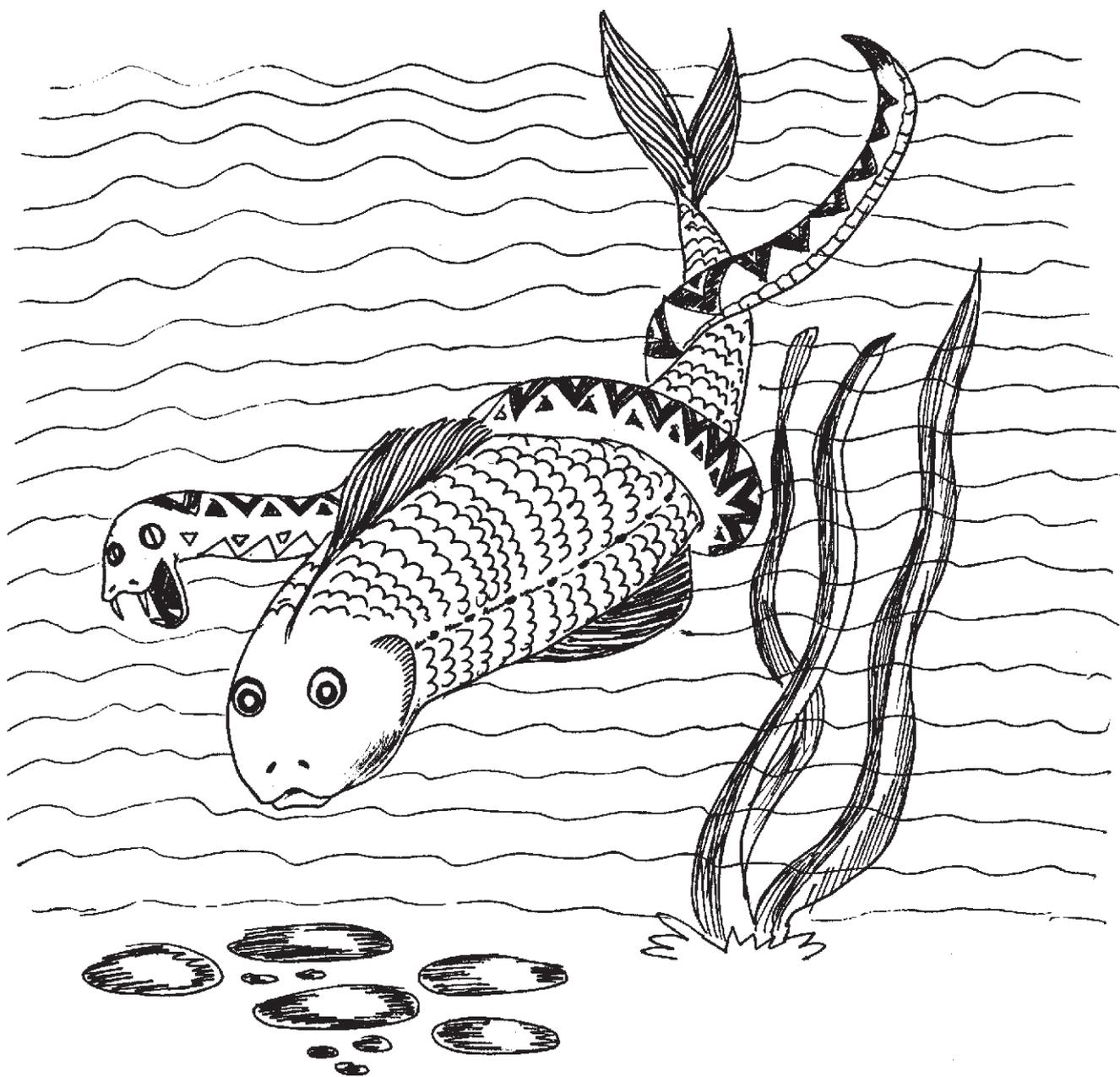
Элээн кады эжиндирип келгенде, Чылан ам база катап Балыкты шага каапкан.

– Угбакыжыым, сен чүге-ле мени ызырып турар апардың аан?

– Ындыг чаңныг-дыр мен ийин – деп, Чылан харыылаан.

– Билир сен бе, менде база-ла чаң бар – деп харыылааш, Балык далай дүвүнче шымнып кире берген.

Хенертен суг тырттыныпкаш, Чылан сугга дүжүп өлүп калган иргин.

КУШКАШ БИЛЕ КЫС

(Эскимос улустуң тоолу)

Мынчаар болган дээр. Чадырга бичии кыс чааскаан олурган. Та кайыын-на ийик, хенертен кушкаш ужуп чедип келгеш, эжик аксынга хонуп алган. Ынчан:

– Кушкашчыгаш, сугдан эккеп көрөм! – деп, кыс аңаа чугаалаан.

– Шыдавас мен. Ында дыка тайгыр чорду – деп, Кушкаш харыылаан.

Кыс тургаш:

– Ынчаарга сен ыяштан туттунуп-ла алгай сен! – дээн.

– Ынчап черле болбас, холче тен кадалза канчаар – деп, Кушкаш харыылаан.

– Ынчаарга улуг акымның хол-хаптарын кедип ал!

– Хоржок, хол-хаптары орлуп каар! – деп, Кушкаш харыылаан.

Кыс тургаш:

– Орлуп кагза, оларны авамның инези-биле даарап-ла алгай сен – дээн.

– Хоржок, ине сына берзе канчаар – деп, Кушкаш харыылаан.

Кыс тургаш:

– Сыйлы берзе, инени ачамның чанызынга бизеп-ле алгай сен! – дээн.

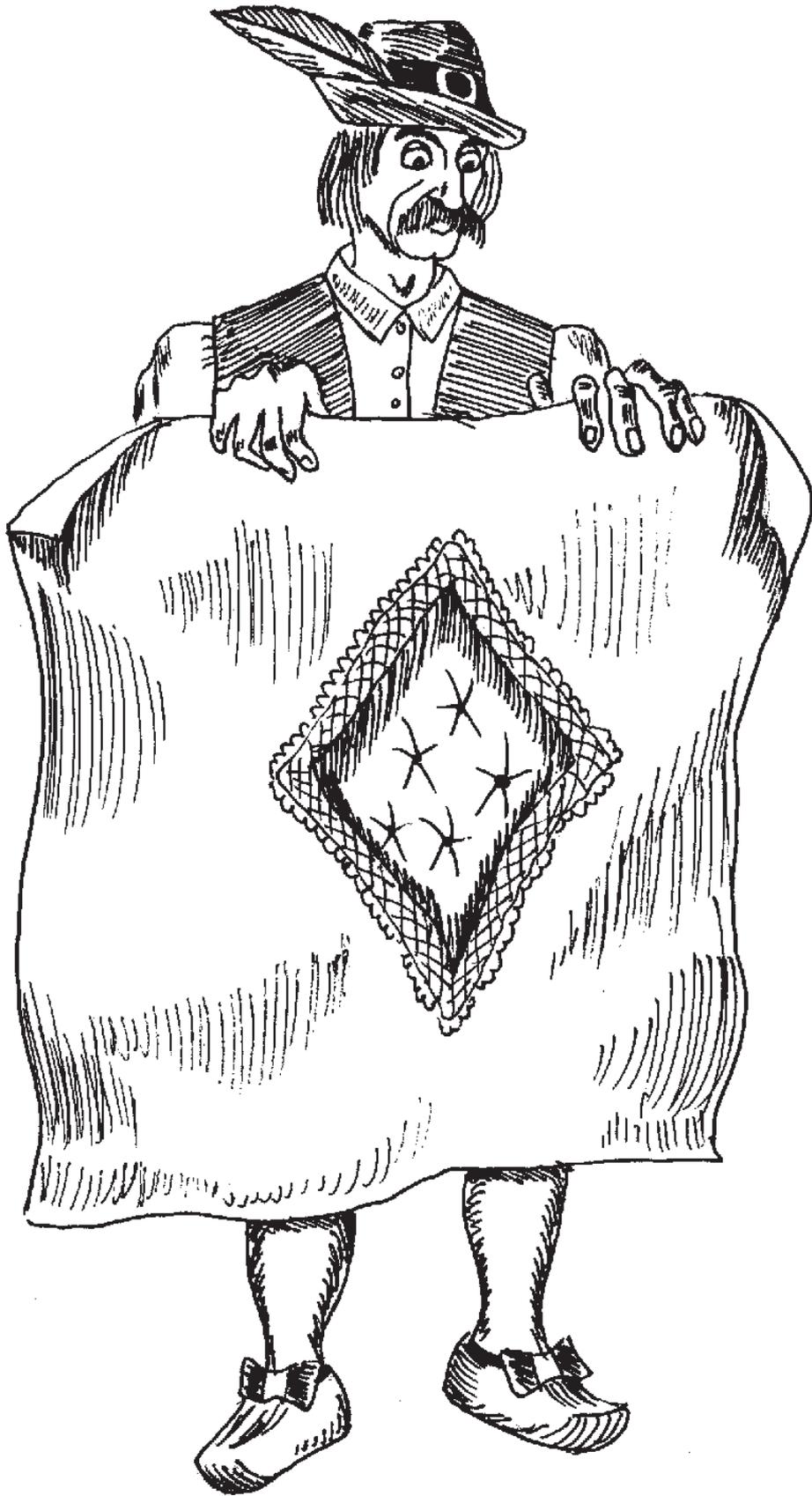
– Хоржок, чаныы үрелип кагза канчаар.

– Ындыг де. Ынавайн турарың ол ышкажыл, але! – деп, кыс алгырган.

Ынча дээш кыс даш алгаш, Кушкашты каккан.
Ынчалза-даа чазып алган. Кушкаш кыжырып каттыр-
бышаан, ужуп чоруй барган.

Ол-ла-дыр. Төнгөн.

ЧООРГАН ДЫКА УЗУН АПАРГАН

(Фин улустуң тоолу)

Хельмелы суур чурттуг кырган кадай ашаанга кончуг кылын чоорган даарап берген. Чүгле ол чолдак болуп тур эвеспе. Чоорганны эштип хонгаш, эртенінде ашаа хондур будунуң доңуп хонганын аңаа хому даан. Ону дыңнааш, кадай чожуй хона бергеш:

– Ында чүү боор, ам дораан эде даарап-ла бергей мен – дээн.

Чоорганның үстүү талазындан элээн черни үзе кескеш, адаанга даарап каан. Оон чоорганны аай-дедир тудуп-тудуп, кезек бодангаш, база бир элээн кезекти үзе кескеш, чоорганның база-ла адаанга немей даарап каап-тыр. Ооң соонда ашаан кыйгырып алгаш:

– Че, ашак, ам сеңээ дыка чылыг болур, буттарың черле доңмас. Чоорганны узадыр даарап кагдым, ооң адаккы талазынга мырыңай ийи улуг кезек улашкыны немедим, көр даан.

Ашаа чүнү-даа чугаалаваан. Чоорганны ийи катап уздып каанда, чоғум чүнү чугаалаар боор.

Шыны-биле алырга, ооң буттары ам-даа доңмушаан ийин.

ИНЕНИҢ ҮНЕЗИ

(Эвенк улустуң тоолу)

Тайгага бир эвенк кижии бодунуң өг-бүлезии-биле ол-бо хонаштарга көжүп чурттап чораан. Ол кадайлыг, уруглуг болгаш ивилерлиг турган.

Олар бир улуг хемниң эриинге доктаай бергеннер. Өг-бүлези биле ивилерин коданга каапкаш, эвенк кижии балыктап тургаш, чадырындан элээн ырай бергенин безин эскербээн. Балыктап алгаш, чанып келген. Чадырынга кирип кээрге, кадайы ыглап олурап боорга:

– Чүге ыглап олурагың ол? – деп оон айтырган.

– Чангиттер шупту ивилерни сүрүп аппаратты. Уруум-биле тайгаже чаштына бердим. Ынчангаш өлүртпедивис – деп, кадайы чугаалаан.

Эвенк кижии тургаш:

– Ох, мени дыка-ла коргуттуң. Мен сени инезин чидирип алган деп боодам – дээн.

Шаанда эвенкилерниң өг-бүлезинге херээжен кижии чүгле чаңгыс инелиг турган. Бир эвес оозун чидирип алыр болза, хеп даараар херексели чок болур. Ынчангаш бүдүн өг-бүле өлүр.

Ине ынчан эвенкилерге ол хире үнелиг турган-дыр.

АДЫГ БИЛЕ ХӨӨРҮК

(Хакас улустуң тоолу)

Январь айны хакастар Хөөрүк айы деп адаар. Бир-ле катап кыш ортан үезинде үнүп келген айда чеже хонук барын Адыг Хөөрүк-биле маргыжып-тыр. Чаңгыс-даа хүн ижээнинге чыдары Адыгга кончуг күзенчиг эвес болган. Ынчангаш ол чоон үнү-биле алгырып-тыр:

– Үжен, үжен!..

– Үжен бир, үжен бир! – деп, Хөөрүк маргышкан.

Адыг хорадай бергеш, дыргактары-биле Хөөрүктүн ооргазындан сирбектеп алган. Хөөрүк дезип ыңай болган. Оон бээр-ле ооң ооргазы шокарарып артып калган. А январь ай дөмей-ле үжен бир хонуктуг болуп арткан. ”Күш-биле кажанда-даа шынны тиилеп шыдавас сен” деп, чон анаа эвес чугаалажып турар болгай аан.

ДОПЧУЗУ

Ийи дамырак (<i>шор улустуң тоолу</i>)	3
Алдын хаван оглу (<i>кыдат улустуң тоолу</i>)	5
Хуулгаазын скрипка (<i>индий улустуң тоолу</i>)	7
Кажар цыган болгаш балыкчы (<i>болгар улустуң тоолу</i>).....	10
Алдын чоостар (<i>таджик улустуң тоолу</i>)	13
Том-Тим-Тот (<i>англи улустуң тоолу</i>)	15
Үгү (<i>кет улустуң тоолу</i>)	18
Исчи (<i>казах улустуң тоолу</i>)	20
Чылан биле Балык (<i>армян улустуң тоолу</i>)	22
Кушкаш биле кыс (<i>эскимос улустуң тоолу</i>)	24
Чоорган дыка узун апарган (<i>фин улустуң тоолу</i>)	27
Инениң үнези (<i>эвенк улустуң тоолу</i>)	28
Адыг биле Хөөрүк (<i>хакас улустуң тоолу</i>)	29

Литературно-художественное издание

ДВА РУЧЕЙКА

Сказки народов мира

Для детей младшего возраста

На тувинском языке

Составитель и переводчик *Александр Шоюн*

Ответственный редактор *О.М. Баир*

Редактор издания *Ч.К. Кара-Куске*

Художник *И.Дамдак*

Обложка *Ш.Д. Куулара*

Художественный редактор *М.Ч. Чооду*

Компьютерный набор *У.С.Монгуш*

Компьютерная верстка *Л.Д. Донгак*

Корректор *В.С. Кара-Сал*

Подписано в печать 24.12.2009. Формат 60x84¹/₈.

Бумага мелованная. Гарнитура TTSchoolBook.

Физ. печ.л. 4,0. Тираж 1000 экз. ТП 2009.

Заказ № 261.

Макет изготовлен в издательско-полиграфическом
отделе «Билиг»

Института развития национальной школы

Министерства образования, науки и

молодежной политики Республики Тыва.

667011 г. Кызыл, ул. Калинина, 16

Отпечатано в ГУП Республики Тыва «Тываполиграф»

667000 г. Кызыл, ул. Щетинкина и Кравченко, 1